

DIŞ POLİTİKA VE KAMUOYU: MAVİ MARMARA KRİZİ
FOREIGN POLICY AND PUBLIC OPINION: MAVI MARMARA CRISIS

Bulut GÜRPINAR*

Öz

Uluslararası ilişkiler teorileri içerisinde dış politika yapımında kamuoyunun rolü tartışmalı bir konuma sahiptir. Ancak genel olarak dış politika çıktılarında kamuoyunun değerinin, siyasal sistemin demokratik yapısı ile paralel olduğu oydaşılan görüştür. Ülkelerin uluslararası alanda etkin dış politika yürütebilmeleri için kamuoyu desteğine sahip olmaları beklenir. Her ne kadar kamuoyunun tek ve türdeş kümelerden olmayabileceği farklı kitlelerden meydana geldiği kabul edilse bile kamuoyunu oluşturan en önemli aygıt olarak medya, aynı zamanda kamuoyunu yansıtmaya rolüne sahiptir. Bu çalışma Mavi Marmara krizi sırasında basında yer alan haberleri inceleyerek 2009-2013 yılları arasında Türkiye-İsrail ilişkisindeki iniş çıkışları ne kadar yansıttığını ortaya koymaya çalışacaktır. İlişkinin ekonomik ve sosyal boyutlarına da değinerek Türkiye-İsrail arasında yaşanan gerilimin boyutu ile basının ne kadar örtüştüğünü tartışacaktır. Bunun için öncelikle AK Parti'nin ilk yıllarında dış politika yapımına ve Türkiye-İsrail ilişkilerine değinilecek, ardından Mavi Marmara ile sonuçlanan krizli dönem incelenecektir. Bu süreçte hem Türkiye hem de İsrail basınında yer alan haberleri değerlendirdikten sonra iki ülke arasında ilişkilerin ekonomik ve sosyal göstergelerine bakılacaktır. Çalışma, bu süreçte basın ile iktidarların benzer söylemlerden hareket ettiği ancak ekonomik ve sosyal göstergelerle söylemin örtüşmediği düşüncesindedir.

Anahtar Kelimeler: Uluslararası İlişkiler, Dış Politika, Kamuoyu, İsrail.

Abstract

The role of the public in the foreign policy decision making within the theories of international relations is controversial. It is generally agreed that the value of public opinion in foreign policy outputs is parallel to the democratic nature of the political system. Moreover, it is expected that countries should have public support in order to carry out effective foreign policy on the international scene. Even though public opinion may not be from single and homogeneous clusters, even if it is accepted that it has come from different masses, the most important device forming the public has the role of media reflection at the same time. On the other hand, it can be said that the media is mostly influenced by public opinion in the foreign policy making process. This study examines the news in the press during the Mavi Marmara crisis and will try to show how much it reflects the turbulence between Turkey and Israel between 2009-2013. It also discusses the economic and social dimensions of the relationship, the level of the tension between Turkey and Israel, and whether the public opinion overlaps with the media. With in this context, the first ruling years of AK Party and foreign policy making, Turkey-Israel relations will be discussed, then Mavi Marmara and final crisis will be examined. After evaluating the news in both Turkey and the Israeli press in this process, the analyses of the economic and social indicators of relations between the two countries will be delivered. It is argued that though both the media and governments use the very similar discourse in negative approach towards each other, economic and social indicators do claim otherwise.

Keywords: International Relations, Foreign Policy, Public Opinion, Israel.

1. Giriş

Dış politikanın oluşumunda kamuoyunun konumu ve etkisi tartışmaları, uluslararası ilişkiler yaklaşımlarının klasik ayırımından etkilenmiştir. Realist (gerçekçi) yaklaşımın geleneksel olarak devletleri aktör olarak öne çıkarırken, insan unsuruna güvensiz bakışı, kamuoyu değerlendirmelerinin önemini azaltmıştır. İdealist/Liberal yaklaşım ise, demokrasi ve insan odaklı değerlendirme ile kamuoyunun önemine dikkat çekmiştir. I. Dünya Savaşı ile uluslararası ilişkiler bir disiplin olarak ortaya çıkarken kamuoyuna yönelik algılar da tartışma konusu olmuştur. Holsti (1992: 440), gerçekçi okulun kamuoyu hakkındaki algısının kökenlerinin I. Dünya Savaşı sonrasındaki tartışmalarda aranması gerektiğini savunmuş ve Woodrow Wilson'ın kamuoyunun dış politika yapımına katılımını öneren sözlerini hatırlatmıştır. Wilson'ın bu demokrasiyi öne çıkaran görüşüne karşılık, yine aynı dönemde Walter Lippmann, *Public Opinion* (Kamuoyu) adlı kitabında, realist yaklaşımı destekleyen çıkarımlarda bulunmuştur. İnsanların sosyopolitik ve kültürel çevrelerini kavrayışlarında karşılaştıkları bilişsel kısıtlamalara dikkat çeken Lippmann'a göre (1922: 54), yeterli bilgi ve kanaate sahip olmayan vatandaşın düşünceleri, gerçek hayattan kopuk "stereotip" veya "kafamızdaki resim"lerden öteye geçemez. Bu sebeple, dış politika sıradan insanların değil, konunun gerektirdiği deneyim, bilgi ve birikime sahip uzmanların işi olmalıdır. Halkın sadece bir yanılısına, efsane ve kaçınılmaz olarak hayalet gibi varolduğunu savunarak demokratik sisteme olan inancının eksikliğini ifade eden Lippmann'ın kuramsal çıkarımları (1922: 137-72), daha sonraları Amerika'da git gide artan saha araştırmaları ile desteklenmiştir.

* Dr., Gebze Teknik Üniversitesi, Strateji Bilimi Bölümü.

Realizmin ve Lippmann'ın çıkarımlarından ilerleyen siyaset bilimci Gabriel Almond, *mood theory* (hava yaklaşımı) ismiyle düşüncelerini kavramsallaştırmış, yaklaşımı literatürde Lippmann-Almond konsensüsü olarak yer almıştır. 1950'de yayımladığı *The American People and Foreign Policy* adlı çalışmasında Almond'ın kullandığı "hava" terimi, dış politika yapımcılarının kamuoyuna bakışını gösterir, kamuoyunun özellikle açık bir tehdidin yokluğunda dış politikayı desteklemeye devam edeceğinin garantisi yoktur, bu sebeple kamuoyunu tutarsız ve değişken bir "hava" olarak değerlendirmiştir. Almond'un tezine göre (1950: 53-88), kamuoyu normal olarak dış politikaya kayıtsızdır, yalnızca ani tehditlere yanıt verir. Basınç kaldırıldığında, görüş tekrar geri çekilme eğilimi gösterir ve daha sonra hızla ileri-geri hareket etmeye devam eder. Bu sebeple "bir hava, yüzeysel ve dalgali tepki" yapısındadır. Eğer kamuoyunu tutumu bu biçimde tanımlanıyor ise politika müzakerelerine katkısının çok yapıcı ve anlamlı olmayacağı düşünülür. Kamuoyunun önemini ve katkısını azımsayan yaklaşımlar, özellikle Vietnam Savaşı'na yönelik ilgi ve tepkinin artışı ve yöneticiler üzerinde baskısı ile değişmeye başlamıştır. Kamuoyunun dış politikaya doğrudan katılımı ile Almond da kendi tezini yumuşatarak (1960: 22), özellikle güvenlik sorunlarında Amerikan toplumunun farkındalık ve ilgisinin olduğunu belirtmiştir. Caspary (1970: 536-547), birçok sorudan oluşan testlerle yaptığı analizin sonucunda aktif bir uluslararası katılım karşısında Amerikan kamuoyunu "güçlü ve istikrarlı bir hoşgörü havasında" biçiminde tanımlamıştır. Kore ve Vietnam Savaşı'nda kamuoyunun destekleri arasında büyük bir farklılık olsa da Mueller yaptığı çalışmada (1973) kamuoyu desteğinin değişimini rastgele ve akılsızca değil, açıklanabilir ve rasyonel olduğunu belirtmiştir.

Saha araştırmalarında ölçüm tekniklerinin geliştirilmesi ile yeni yöntemlerle istatistiksel verilerin analiz edilmesi, kamuoyunun önemli ölçüde tutarlılık sergileyebileceğini ortaya koymaya başlamış, 1980'li yıllardan itibaren, dış politika üzerinde kamuoyunun etkisine değinen çalışmaların sayısı artmıştır. Almond-Lippmann tezi için en kapsamlı meydan okuma, Page ve Shapiro tarafından yapılan araştırmalarda kendini göstermiştir. Page ve Shapiro (1982: 34), yaptıkları araştırmaların sonucunda "dış politika algısında ortaya çıkan ani dalgalanmaların sıradan bir vatandaşın ciddiye alacağı ekonomik ve siyasi gelişmelerin sonucunda gerçekleştiği" kanısına vardıklarını belirtmişlerdir. Hatta Neustadt'ın belirttiği gibi (1960: 25), belki isteksizlikle de olsa, kamuoyu desteğinin, "politika yapımcıların kullanabileceği veya kullanması gereken bir siyasi kaynak" olduğu düşüncesi kabul edilmeye başlamıştır. Levering (1978: 21), de benzer biçimde dış politika konusunda kamuoyunun makul olma eğiliminde olduğunu ve dikkate alınması gerektiğini söylemiştir. Page ve Shapiro (1988: 244), araştırmalarının sonucunda kamuoyunun niteliği ile bilginin ilgisine dikkat çekerek şöyle demiştir: "Kamuoyunun kalitesi, bilginin kalitesini ve halkın sunduğu tercihleri yansıtmaya eğilimlidir. Eğer kamu bir konuda kafası karışık görünüyorsa, hata belki de bilgi sağlayıcılarının yalanlarından kaynaklanabilir. Liderler, uluslararası gerçekleri doğru ve net olarak açıkladığında, kamuoyu genellikle altta yatan değerlerine dayanarak mantıklı tepki verir. Bilgi tarafsız olduğunda, politika yapımında kamuoyu çok değerlidir."

Kamuoyunu besleme ve biçimlendirmede kuşkusuz ilk akla gelen bilgi üreticileri olarak medya ve basındır. Günümüzde, özellikle kamuoyu araştırma şirketlerinin çoğalmasından da izlenebileceği gibi, kamuoyu, politika yapımcıları tarafından dikkatle izlenmektedir. Türkiye'de kamuoyu hakkındaki ilk tartışmayı Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde görev yapmakta olan Nermin Abadan Unat, 1956 yılında yayımladığı "Halk Efkârı: Mefhumu ve Tesir Sahaları" adlı çalışmasıyla başlatmıştır. İlk dönemde, yurtdışında 30 yıldan uzun bir süre boyunca tartışılan Lippmann-Almond konsensusunun Türkiye'de sorgulanmadan kabul edildiğini söylenebilir. Mehmet Gönlübol'un 1968 yılında yayımlanan "Kamuoyu ve Dış Politika" adlı çalışmasında "savaş ve barış gibi önemli olaylar dışında halk yığınının genellikle dünya olaylarından etkilenmediği" sonucuna ulaşmıştır. İlk dönemde kamuoyunun dış politika konularında önemsenmediğini, bu nedenle de özel olarak bu konuda çok araştırma yapılmadığını söylemek yanlış olmayacaktır. Türkiye'deki dış politika alanında kamuoyunun başlı başına bir analiz birimi haline gelmesi 2000'li yıllarda gerçekleşmiştir. Bu dönemde kamuoyunu dış politika yapımına dahil eden çalışmaların sayısı artmış, özellikle basının kamuoyu oluşturmada rolü birçok çalışmada incelenmiştir.¹ Hava teorisinden konsensüs yaklaşımına doğru geline nokta medya ve politika arasındaki ilişkiyi değerlendiren Banu Terkan (2007: 561), siyasal sistemin medyaya bağımlı olduğunu ve işlemesi için medyanın önemi vurgulamıştır. Kamunun, dolaylı olarak bürokrasiyi etkileyebileceği, hükümetin içindeki bir birime temas edebileceği, böylece politik olarak değişimlere yol açabileceği vurgulanmıştır. Bu

¹ Türkiye'de kamuoyu ve dış politika konusu için bkz. Gönlübol, (1968: 87-110); Sezer, (1972); Yürüten, (1986); Kilercioğlu, (1987); İrvan, (1997); Göğüş, (2000: 64-69); Duran, (2000); Kirişçi (2002: 38-50); Çarkoğlu, (2003: 171-194); Hatipoğlu, (2004); Kalaycioğlu, (2009: 57-81); Gürpınar, (2013).

çalışmalar, dış politika yapımına kamuyu dâhil etmeye ve rolünü keşfetmeye yönelik ilk adımlar olarak anılabilir.

Bu çalışma, dış politikada kamuoyunun konumunu basın üzerinden tartışarak bu birikime katkı yapmayı amaçlamış, Mavi Marmara krizi sürecinde iki ülke iktidarların ve basının söylemini incelemiştir. Bunun için öncelikle, 2002 yılından itibaren İsrail-Türkiye ilişkilerine değinmiş, ardından krizin aşamalarını sergilemiştir. Bu arka planın devamında 2002-2013 yılları arasında İsrail-Türkiye ilişkilerinin ekonomik ve sosyal göstergeler üzerinden incelemesini yaparak söylem ile durumun birbirini ne derece yansıttığını tartışmıştır.

2. AK Parti Döneminde Türkiye-İsrail İlişkileri

AK Parti'nin iktidarının ilk döneminde dış politikada iki ana eksen söz edilebilir: Birincisi, ABD ile ilişkilere daha fazla önem veren Ömer Çelik, Cüneyt Zapsu, Şaban Dişli ve Egemen Bağış; ikincisi ise çok boyutluluğa, komşularla ilişkilerde (bazen ABD'ye rağmen) işbirliğine önem veren Abdullah Gül, Ahmet Davutoğlu ve Murat Mercan'dan oluşan eksen (İnat ve Duran, 2005: 18). Başbakan Tayyip Erdoğan ise dış politika konjonktürüne bağlı olarak bu iki eksen de tamamlayan ve yönlendiren lider konumundadır. AK Parti iktidarının ilk dönemlerinde ABD ve İsrail ile ilgili konularda birinci eksenin, komşularla ilişkiler ve İslam dünyası ile ilgili konularda ikinci eksenin söylemlerinin ön plana çıktığı söylenebilir. Avrupa Birliği'nin ayrı bir bakanlığa dönüşmesi ise Dışişleri Bakanlığı Ortadoğu konusuna özgülenmesine, iki ana eksenin ayrışmasına sebep olmuştur. AK Parti'nin özellikle üçüncü döneminde artan eksen kayması eleştirileri ile dış politika içeride de tartışma konusu olmuştur. Bu eleştirilerin odağında, iktidarının ilk başından itibaren AK Parti'nin dış politika doktrinini oluşturan ve sonradan Dışişleri Bakanı ve Başbakan olarak icracı olan Ahmet Davutoğlu bulunmaktadır. Onun ortaya koyduğu (Davutoğlu, 2007: 77-96) "komşularla sıfır problem", "stratejik derinlik" ve "proaktif dış politika" anlayışı çerçevesinde Türkiye'nin Ortadoğu'ya yönelik politikasının ana hatları şöyle özetlenebilir: Ankara hükümetleri Osmanlı'nın mirasçısı olma bilincine sahip olamamışlar, Türkiye'nin potansiyel tarihsel-jeopolitik derinliğini değerlendirememişlerdir. Potansiyelin değerlendirilmesi için bölgeye yönelik önyargılardan kurtularak ekonomik ve kültürel işbirliği başlatılmalıdır. Bunun için, Türkiye bölgenin aktörlerinden biri olma rolünü bırakarak "Osmanlı'nın ardılı" olduğunun bilincine varmalıdır. Bu bir zorunluluktur, zira Türkiye Ortadoğu'da aktif olmazsa, Ortadoğu Türkiye'de aktif olacaktır (Davutoğlu, 2008: 323-453). Ana hatları bu biçimde özetlenebilen dış politika anlayışının uygulamadaki söylemine bir örnek de 8 Ocak 2008'de yayımlanan *Eylem Planı*'ndan verilebilir (60. Hükümet Eylem Planı, 2008):

"Türkiye'yi içine kapatan değil dünyaya açan, Türkiye'nin ufkunu daraltan değil sürekli genişleten, Türkiye'nin küresel ve bölgesel etkinliğini zayıflatan değil güçlendiren, Türkiye'yi etkilenen bir çevre ülkesi değil etkileyen bir merkez ülkesi yapma yolundaki adımlar devam edecektir".

AK Parti, dış politikada "stratejik derinlik" kavramı adı altında Davutoğlu mimarlığında Türkiye'nin Ortadoğu'da model ve lider; dünyada ise merkez ülke konumunda olmasını sağlama amaçlı dış politika anlayışını benimsemiştir. Ortadoğu'da lider ülke olma amacıyla bölgenin kaderinde önemli yer tutan en eski ve köklü sorunlardan birinin çözümünde arabulucu olma itibarını kazanma beklentisi ile Türkiye, özellikle bu dönemde İsrail-Filistin sorunun çözümünde aktif rol almak istemiştir. Buna ek olarak Türkiye 2007'den itibaren Ortadoğu Barış Süreci'nin en önemli ayaklarından biri olan İsrail ve Suriye arasındaki görüşmelerde arabuluculuk yapmaya başlamış, Filistinli gruplar, El Fetih ve HAMAS arasında gerginliği azaltma girişiminde bulunmuştur. Bu arabuluculuk siyaseti sonucunda İsrail-Filistin ilişkilerinde ya da El Fetih ve HAMAS arasında yaşanan krizler doğrudan Türkiye-İsrail ilişkilerine de yansımıştır.

Bu dönemde İsrail-Türkiye ilişkilerinde krizlerle yakınlaşmalar ardarda gelmiştir. İsrail şiddete yönelik tutumları nedeniyle dünyadan yalıtılırken Türkiye de eleştirel bir politika izlemeye başlamış, ancak Türkiye'nin Büyük Ortadoğu Projesi'ne katılımı konjonktürel yakınlaşmaları da beraberinde getirmiştir. Türkiye'den İsrail'e yönelik eleştirilerin yükselişi, İsrail'in şiddete ara vermeden 17 Mayıs 2004'te Gazze'deki Refah Mülteci Kampı'na saldırması üzerine başlamıştır. İlişkiler, İsrail'de bulunan üst düzey Türk temsilcileri geri çağırılması, İsrail Başbakan Yardımcısı Ehud Olmert'in ziyaretinde ise, Olmert'e randevu verilmemesi boyutuna ulaşmıştır. Ancak hemen ertesinde 24 Temmuz 2004'te Kahire'de "Irak'a Komşu Ülkeler Dışişleri Bakanları Toplantısı"nda, İsrail'in Kuzey Irak'taki faaliyetleri gerekçe gösterilerek Suriye ve İran tarafından kınanması, AK Parti hükümetinin girişimiyle önlenmiştir. Benzer biçimde Dışişleri Bakanı Abdullah Gül'ün ve AK Partili bazı milletvekillerinin İsrail'e ziyaretleri olmuş, hatta "İsrail ile Heron adı

verilen insansız hava aracı konusunda sözleşme imzalandığı² nı açıklanmıştır (Dursunoğlu, 2005: 337). Sözleşme uyarınca İsraili personel tarafından uçurulan Heronlar, PKK'ya karşı operasyonlarda etkili olmuş, Aralık 2007'de Kandil'e yönelik gerçekleştirilen hava operasyonlarında Heronlar'ın sağladığı görüntüler kullanılmıştır (Radikal, 2005; Ekşi, 2007; Yetkin, 2009; Hürriyet, 2010). Özellikle Mayıs 2005'te ABD gezisi öncesinde İsrail'e gerçekleştiren ziyarette sorunlar büyük ölçüde giderilirken bir dizi yeni anlaşma yapılmıştır. Türkiye'nin Ceyhan ve İsrail'in Aşkelon limanı arasında petrol, gaz, su, fiber optik kablo ve elektrik hattı taşıyacak Akdeniz Boru Hattı projesine ilişkin görüşmeler başlamış ve böylece Türkiye-İsrail ilişkilerinde yeniden yakınlaşma sağlanmıştır. Bu işbirliği ve eğitim çalışmaları kesintiye uğramaksızın sürmüş, Milli Savunma Bakanlığı yetkilileri İsrail ile askeri projelerin nicelik ve niteliği konusunda ayrıntılı bilgi vermekten kaçınmasına karşın, yapılan açıklamalar işbirliği alanlarının kapsamlı olduğunu göstermiştir (Milliyet, 2010).

Türkiye açısından bu dönemde İsrail ile ilişkiler her ne kadar askeri ve ticari anlamda gelişmiş olsa da siyasi olarak Arap dünyasını kaybetmeme politikası üzerine kurgulanmıştır. Filistin'de 2006 seçimlerini İsrail'in terörist ilan ettiği HAMAS'ın kazanmasıyla Orta Doğu Barış Süreci'nde İsrail-Filistin ve konuya arabuluculuk sıfatı ile taraf olan Türkiye ilişkilerinde yeni bir dönem başlamıştır (Boran, 2006: 181). Dolayısıyla bu dönemde dış politikada İsrail ve Ortadoğu ile ilişkilerde, AK Parti'nin iki ekseninin işbirliğinde olduğu söylenebilir.

Aralık 2008'de İsrail'in Gazze'ye geniş çaplı bir operasyon (Dökme Kurşun Harekâtı) düzenlemesine kadar geçen süreçte Türkiye-İsrail ilişkilerine gerilim alanları dışında büyük ölçüde bu arabuluculuk önerileri hâkim olmuştur. Özellikle bu tarihlerde Türkiye'nin, İsrail ve Suriye arasında "kolaylaştırıcı" rolü oynamasıyla birlikte ilişkilerde "yeni bir boyuttan" bahsetmenin mümkün olduğu söylenebilir (Tür, 2009: 27). HAMAS'ın Siyasi Büro Başkanı Halid Meşal'in Türkiye ziyareti, İsraili bazı yetkililerin Kuzey Irak'taki Kürt gruplarla ilişkisinin ortaya çıkması Türkiye ile İsrail ilişkilerinde düzelmeye önünü kesmiştir. Bu kriz-yakınlaşma arasında gidip gelen ilişkiler için İsrail Dışişleri Bakanı Livni'nin Ocak 2009'da Washington ziyareti sırasında Erdoğan'ın Gazze Krizi'ne ilişkin İsrail karşıtı sert çıkışlarını "kamuoyunu yatıştırma hamlesi" olarak görüp anlayışla karşıladığını açıklaması bu noktada önemlidir (Feiler ve Harel, 2009). Nuri Yeşilyurt ve Atay Develioğlu'na göre (2010: 394) bu durum şöyle açıklanabilir:

"ABD ve İsrail, kendileriyle sıkı ilişkilere sahip bir ülkenin başbakanı olarak Erdoğan'ın sertlik yanlısı politikalarına karşı fevri çıkışlarıyla Arap kamuoyu nezdinde İran Cumhurbaşkanı Ahmedinecad'ı gölgede bırakmasından ve böylece Filistin yandaşlığını İran'ın tekelinden kurtarmasından çok da rahatsızlık duymamaktadır."

Bu süregiden krizli ilişki, 2009 yılından itibaren giderek daha fazla bozulmaya başlamış, Türkiye-İsrail ilişkilerini olumsuz etkileyen üç önemli olay bu noktada belirleyici olmuştur: "One Minute/DAVOS Krizi", "Alçak Koltuk Krizi" ve "Mavi Marmara Krizi"dir. Erdoğan, 29 Ocak 2009 tarihinde Davos Ekonomik Forum'unda Gazze konulu panelde İsrail Cumhurbaşkanı Şimon Peres'in şahsında, İsrail'in Gazze'de yaptığı katliamlar karşısında dünya kamuoyunun önünde oldukça sert bir tavır almıştır. Buna karşın İsrail, One Minute Krizi'nin çözümü için yoğun çaba sarf etmiştir. Peres, olayın ardından Erdoğan'ı telefonla arayarak üzüntülerini belirtmiş, iki ülkenin Dışişleri Bakanlığı temasa geçerek ilişkilerin sağlam olduğunu ve böyle bir olaydan etkilenmeyeceğini ifade etmiştir. Ancak One Minute Krizi'nden yaklaşık bir yıl sonra iki ülke arasında "Alçak Koltuk Krizi" patlak vermiştir. Bu olayın ardından Türkiye çok sert tepki göstermiş, Davutoğlu, "İsrail ile diyalog yok. Çok açık söylüyorum. Ülkeler birbirleriyle görüş ayrılıkları içerisinde olabilirler. Ülkeler birbirlerinin değişik politikalarını tenkit de edebilirler. Ama bütün devletlerin uyması gereken diplomatik nezaket kuralları vardır. Bu konuda İsrail Dışişleri Bakanlığı'ndan gerekli adımların atılmasını bekliyoruz" açıklamasını yapmıştır (Hürriyet, 2013, 29 Kasım). Bu olaylardan sonra abluka altındaki Gazze'ye ulaştırmak üzere 26 Mayıs 2010 tarihinde insani yardım ile Türkiye başta olmak üzere çeşitli ülkelerin vatandaşlarından oluşan gönüllü 600'ü aşkın yolcu taşıyan 7 gemiden oluşan filo, İHH'nın organizasyonu ile İstanbul'dan yola çıkmıştır.² Bu gemilere izin vermeyeceğini bildiren İsrail, silahlı kuvvetleri aracılığıyla 31 Mayıs 2010 tarihinde, konvoya saldırmış ve bu saldırı sonucunda Mavi Marmara adlı gemide bulunan 1'i ABD 8'i Türk vatandaşı 9 kişi öldürülmüş, onlarcası da yaralanmıştır. Türkiye, İsrail ile ilişkilerinin normalleşmesi için, İsrail Hükümeti'nden özür dilemesini, kurbanların ailelerine tazminat

² İnsan Hak ve Hürriyetleri ve İnsani Yardım Vakfı (İHH), kendi tanımına göre "İstanbul'da faaliyet gösteren ve tüzüğünde dünyanın savaş, afet gibi felaketlerden zarar gören insanlara yardım etmek için kurulmuş olduğu belirtilen ve on beş yıldan beri Birleşmiş Milletler (BM) Sosyal ve Ekonomik Konseyi'nin danışman statüsünde üyesi olduğu belirtilen hükümet dışı bir kuruluştur". (İHH, Hakkımızda).

ödemesini ve Gazze'ye yönelik ablukanın bir an önce kaldırılmasını talep etmiştir (MFA, İsrail). AK Parti'nin bu süreçle birlikte Batı yanlısı eksenini daha geri planda tutarak Ortadoğu'da liderliği hedefleyen bir çizgiye geçtiğini söylemek yanlış olmayacaktır.

3. Mavi Marmara Sonrasında Türkiye-İsrail İlişkileri

Mavi Marmara krizi sonrasında İsrail aleyhine Türkiye İstanbul 7. Ağır Ceza Mahkemesi'nde, Uluslararası Ceza Mahkemesi'nde hukuk süreci başlatılmıştır. Ayrıca BM İnsan Hakları Konseyi'nin 2 Haziran 2010 tarihli ve A/HRC/RES/14/1 Sayılı kararı ile BM İnsan Hakları Konseyi uluslararası vaka inceleme heyeti oluşturulmuştur.

BM İnsan Hakları Konseyi saldırıdan sonra 1 Haziran 2010 tarihinde toplanıp İsrail'in insani yardım gemisine düzenlediği "zalim saldırı"yı kınamış, "işgalci güç" olarak tanımlanan İsrail'den Gazze'ye gıda, yakıt ve tıbbi malzemenin engelsiz olarak sağlanması talep edilmiştir (BM, 2010). Raporun sonuç kısmında heyet İsrail askerlerinin ve İsraili diğer yetkililerin filo yolcularına davranış biçimlerini durumla orantısız bulmuş, tamamen gereksiz ve kabul edilemez düzeyde bir gaddarlık olarak nitelmiştir. Sadece ABD ve İsrail'in red oyu, AB ülkelerinin ise çekimser oy verdiği bu rapor Genel Kurul'ca resmen kabul edilmiştir. BM Genel Sekreteri'nin gözetiminde emekli büyükelçi Özdem Sanberk'in aralarında bulunduğu Yeni Zelanda Eski Başbakanı Geoffrey Palmer başkanlığında 4 üyeden oluşan bir komisyon kurulmuştur. Ancak hem Türk hem de İsraili temsilci tarafından imzalanmaması nedeniyle uyuşmayı temsil etmeyen Palmer Raporu BM Genel Sekreteri Ban Ki Moon'a resmen gönderilmeden önce 2 Eylül 2011'de Türkiye'nin özü2014, 01r, tazminat ve Gazze ablukasının kalkması şartlarından yalnızca tazminatı öngören kısmı İsrail tarafından New York Times'a sızdırılmıştır.

Palmer Raporu, üzerinde uzlaşma sağlanamadığı ve resmi elden taraflara sunulmadığı için hukuki hiçbir nitelik taşımamışsa da raporun kendisi kadar İsrail'in erteleme siyaseti de Türkiye'de büyük bir tepkiyle karşılanmıştır. Ban Ki Moon'a Şubat ayında sunulması beklenen raporun gecikme nedeni, özür konusunun uzatılabilmesi için İsrail'den gelen erteleme talepleridir. Son olarak 6 ay erteleme talebine Türkiye olumsuz yanıtı vermiştir. Diğer yandan Palmer Raporu'nun İsrail'in Gazze'ye uyguladığı ablukanın uluslararası platformda hukukiliğini ve meşruiyetini tescil ettiği (Cumhuriyet, 2011, 8 Eylül), bu yönüyle İsrail'e ablukasını devam ettirebilmesi için olanak sağladığı yorumları da yapılmıştır (Buchan, 2012, s. 265). Sonuç olarak, rapor İsrail'in tezleri ile paralellik göstermiştir, Sanberk raporun adeta İsrail ile birlikte hazırlandığını ve Türkiye'nin hukuki tezlerini dışladığını belirtmiştir (Sandıklı, 2011).

Raporun basına sızdırılmasının ardından diplomatik ilişkiler ikinci katıplık seviyesine düşürülmüştür. ABD ikili ilişkilerin daha fazla hasar görmesini engellemek için müdahale ederek saldırıdan kısa bir süre sonra 2 Haziran 2010'da cenazelerin ve gönüllülerin iadesinin gerçekleşmesini sağlamıştır (Radikal, 2010, 29 Haziran). Böylelikle Türkiye'nin İsrail ile diplomatik ilişkilerinin kesilmemesi için öne sürdüğü koşullardan birincisi yerine getirilmiştir (Aydıntaşbaş, 2010).

Mavi Marmara krizi sonrası AKP hükümeti, Gazze'ye yardım götürecek gemilere artık Türk savaş gemilerinin eşlik edeceğini duyurmuş ve "12 millik bir alanın içine hapsolüp kalacaklar" gibi haberlerle (Star, 2011, 4 Eylül), gerilim tırmanmıştır. Gümüş'ün yorumuna göre (2013, s. 84), "Türkiye'nin ABD'nin İsrail lehine müdahalesi sonucu yeni bir hezimet yaşamasının Yeni Osmanlı vizyonunun inandırıcılığını ve AKP iktidarının karizmasını zedelemesi, her ne kadar Türk kamuoyunda gündeme getirilmese de, Erdoğan hükümetinin İsrail konusunda eylem ve söylem zıtlığını bir kez daha ortaya koymuştur". Diğer yandan uluslararası konjonktür açısından değerlendirildiğinde Erhan'ın da belirttiği gibi (Erhan, 2013), Arap baharının özelde ise Suriye'deki durumun ortaya çıkardığı bölgenin geleceğine ilişkin belirsizlikler Türkiye'nin dış politikasını o kadar çok meşgul etmeye başladı ki İsrail'le yaşananlar gündemin çok alt sıralarına düşmüştür. Ancak son dönemdeki gelişmelerle birlikte değerlendirildiğinde, Arap Baharı, Suriye olayları ve Mursi'nin devrilmesi gibi olaylar Türkiye'de "proaktif dış politikanın" henüz söylemin ötesine geçmemiş olduğunun göstergeleridir. Ayrıca, Erhan'ın sözleriyle (Erhan, 2013), "proaktifliğin kendisi bir hedef olmamalıdır. Önce temel hedefler belirlenmeli, ona göre proaktif siyaset izlenmelidir."

İlerleyen dönemde yaşanan gelişmeler, iki ülkeyi birbirine yakınlaştırmış, Türkiye ve İsrail ikili ilişkilerdeki krizi çözecek adımlar atarak yavaş yavaş uzlaşmaya başlamıştır. ABD'nin desteği sonucunda İsrail Başbakanı Netanyahu, Obama'nın İsrail'e gerçekleştirdiği ziyaret sırasında 22 Mart 2013'te Erdoğan'ı telefonla arayarak can kaybına veya yaralanmaya yol açan her türlü hatadan dolayı İsrail adına Türk halkından özür dilemiş ve hayatını kaybedenlerin ailelerine tazminat ödemeyi kabul etmiştir (Habertürk,

2013, 23 Mart). İsrail ayrıca sivil halkın kullanacağı malların Gazze dahil Filistin topraklarına girişine ilişkin kısıtlamaları esas itibarıyla kaldırmış ve sükûnet devam ettiği müddetçe bu durumun da devam edeceğine ilişkin taahhütte bulunmuştur. Bu çerçevede iki lider Filistin topraklarındaki insani durumu iyileştirmesi için birlikte çalışmaya devam etmek konusunda mutabık kalmışlardır. Türkiye'nin Dışişleri Bakanlığı'nun açıklamasına göre; bu gelişme Türkiye-İsrail ilişkilerini normalizasyonuna yönelik sürecin ilk adımını teşkil etmiştir (Erhan, 2013). Türkiye'nin ikinci şartı olan tazminat konusunda görüşmelerde son adıma gelindiği söylenebilir. İsrail tarafı Türkiye'nin beklentisine yakın bir rakamda tazminat ödemeyi kabul etmiş, kurulacak bir komisyona yatırılacak tazminatın Türk yetkililer tarafından mağdur ailelere iletilmesi üzerinde anlaşmış ve bu metin uluslararası anlaşma niteliği kazanırken ailelerin açtıkları davaların düşürülmesine karar verilmiştir. Bu anlaşma zemininde diğer bir önemli nokta, Netanyahu hükümetinin ayrıca diplomatik ilişkilerin büyükelçilerin karşılıklı olarak görevlerine dönmelerinin de ötesine taşınmasını ve karşılıklı ziyaretlerin gerçekleşmesini de talep etmesidir (Cumhuriyet, 2012, 4 Şubat). Bu durum, bir yandan İsrail'in Türkiye ile ilişkilerini geliştirmek istemesinde ısrarını, diğer yandan da Türkiye'nin bu adımları olumlu yanıt verdiğini göstermiştir.

Çalışmanın bu bölümünde Türkiye-İsrail ilişkilerinde yaşanan krize yönelik olarak Türkiye ve İsrail'den gelen yorumlar ele alınacaktır. Bunun için hem resmi kanalların açıklamaları hem de basında yer alan haberlere yer verilecek, açıklamalar söylem analizi yoluyla değerlendirilecektir. Böylece Mavi Marmara krizinin ardından ikili ilişkilerde yaşanan gerilimin Türkiye, İsrail ve ABD açısından nasıl değerlendirildiği sergilenmeye çalışılacaktır.

4.1. Krize Yönelik Türkiye'den Söylemler

Krize yönelik Türkiye'den gelen yorumları Türkiye dış politikasını temsil eden resmi söylem ve eleştiriler olarak iki başlık altında toplamak mümkündür. Buna göre, öncelikle Dışişleri Bakanlığı, uluslararası toplumu ve BM'yi İsrail'in Gazze'ye karşı yürüttüğü operasyonları durdurmak için gerekli inisiyatifi almaya çağırmıştır. Erdoğan saldırıyı "gereğesi ne olursa olsun uluslararası hukuka tamamen aykırı bir devlet terörü" olarak niteleyerek, "Bu saldırı mevcut İsrail Hükümeti'nin bölgede barış istemediğini bir kez daha açık ve net olarak ortaya koymuştur" yorumunda bulunmuştur (Sabah, 2010, 31 Mayıs). Ardından gelen açıklamalarında ise şu ifadeleri kullanmıştır:

"İsrail, Türkiye'yi başkalarına benzetmesin, bedeli ağır olur. Türkiye'nin dostluğu ne kadar kıymetliyse, düşmanlığı da o kadar şiddetlidir. Kimse Türkiye'nin sabrını test etmemelidir... Türkiye Cumhuriyeti, uluslararası hukukun ve diplomasinin bütün imkanlarını kullanmaktadır ve bundan sonra da kullanacaktır... İnsanlığın vicdanından süzülen yardım gemileri silahla, zorbalıkla engellendi; yükü merhamet ve şefkat olan gemiler menzillerine varamadı, kana bulandı" (Sabah, 2010, 1 Haziran).

Davutoğlu ise BM Güvenlik Konseyi'nde "Türkiye'nin 11 Eylül" tanımını kullanmıştır (MFA, 2010). Davutoğlu, aynı gün İsrail Savunma Bakanı Ehud Barak ve ABD Dışişleri Bakanı Hillary Clinton'a "Eğer 24 saat içinde vatandaşlarımız serbest bırakılmazsa İsrail ile ilişkilerimizi tümüyle gözden geçiririz" açıklamasını yapmıştır (İnsamer, 2010).

Sürecin devamında yardım gemisindekilerin İsrail'den Türkiye'ye gönderilmesi konusundaki çabalarından dolayı Obama'yı arayarak teşekkür ettiğini belirterek "Başkan Obama'ya müdahalesinden dolayı minnettarım. Eğer bu çok hızlı tepki olmasaydı ilişkiler daha problemlili hale gelebilirdi" demiştir (Sabah, 2010, 27 Haziran). ABD'nin arabuluculuğu sonrasında Erdoğan, Türkiye'nin İsrail karşıtı olmadığını, Ortadoğu'da İsrail'e dostane yaklaşan tek ülke olduğunu belirterek "hatta o kadar ki Ehud Olmert hükümeti zamanında Türkiye Suriye ile dolaylı görüşmeler yürütmesinde İsrail'e yardımcı oldu" ifadesini kullanmıştır (Milliyet, 2010, 28 Haziran). Diğer yandan, Erdoğan BM'yi İsrail'in ölümcül saldırılarına karşı bir adım atmamakla suçlamış, İsrail'i bir terörist devlet olarak adlandırmış ve İsrail'in masum çocukları öldürdüğünü dile getirmiştir (NTV, 2012). 5. Medeniyetler İttifakı forumunda yaptığı konuşmada Erdoğan, "tıpkı Siyonizm gibi antisemitizm, faşizm gibi İslamofobi'nin de insanlık suçu olarak görülmesi kaçınılmaz hal almıştır" demiş, buna karşılık İsrail'den yapılan resmi açıklamada Netanyahu, Erdoğan'ın Siyonizm ve faşizmi kıyaslayan beyanını kınamıştır (Radikal, 2013, 1 Mart).

Olayın ardından gelen ilk tepkilere bakıldığında TBMM Dışişleri Komisyonu Başkanı Murat Mercan'ın ifadesi dikkat çekicidir (Yıldırımkaya, 2010): "İsrail'e bu gerilimi tırmandırmamasını tavsiye ederim. Türkiye ile ilişkisi sağlıklı olmayan, bölgede hiç dostu olmayan İsrail'in varlığını nasıl sürdüreceğini

düşünmesi lazım. Türkiye her şeyi göze alabilecek büyüklükte bir ülkedir. Bölgede doğru bildiğini uygulamada cesur davranmaktadır.”

Türkiye'nin resmi dış politika söyleminden farklı olarak eleştiriler özellikle başta muhalefet partilerinden gelmiştir. CHP Genel Başkanı Kemal Kılıçdaroğlu İsrail ile ilişkilerin Mavi Marmara krizi sebebiyle koptuğunu belirtmiş, AK Partili milletvekillerinin gemiye katılmamalarını eleştirmiştir (Milliyet, 2011, 5 Haziran). Kılıçdaroğlu olayın gerçekleşmesini eleştirmenin yanı sıra, konuyu devlet temelinden ziyade yaşama hakkı boyutunda ele alarak, Reuters'a yaptığı "CHP iktidarda olsaydı Mavi Marmara Türk karasularından İsrail'e asla hareket etmezdi, buna izin vermezdik" yorumuyla dikkat çekmiştir (Yeni Şafak, 2013). Özellikle Palmer Raporu konusunda Kılıçdaroğlu hükümetin dış politikasını eleştirmiştir:

"[H]ükümetin izlediği dış politikanın sonucu olarak haksız ve insafsız Gazze ablukası için İsrail'in arayıp da bulamadığı hukuki ve meşru dayanak BM raporu yoluyla İsrail devletine adeta hediye edilmiştir... İsrail'in Gazze ablukasını güya gayrimeşru ve etkisiz kılmaya niyetlenip üstelik bir de Birleşmiş Milletler marifetiyle bu ablukanın meşruiyetini ve hukukiliğini tescil ettirmekten başka sonuç elde edemeyen bir dış politikaya başarılı denebilir mi?... Bu olayın başından beri Türkiye devamlı kaybeden taraftır. Türkiye, can ve mal kaybetmiştir. Türkiye, hukuk mücadelesini kaybetmiştir. Türkiye, itibar kaybetmiştir... Dünya kamuoyunun büyük desteğine rağmen Türkiye'nin ve dolayısıyla Gazze'nin aleyhinde çıkan bu rapor, dış politika tarihimizin en ağır hezimetlerinden birisidir" (Radikal, 2011, 7 Eylül).

Dikkat çeken bir diğer nokta Kılıçdaroğlu'nun Türkiye'den İsrail'e yaptırımları sorgulamasıdır: "Türkiye-İsrail ticari ilişkilerine ilişkin neden en küçük bir müeyyide düşünülmediğini hükümet açıklamalıdır. Sayın Başbakan dün İsrail ile ticari ilişkilerin de dondurulacağını açıkladı. Ancak daha sonra Başbakanlık, ticari ilişkilerin dondurulmayacağını söyledi. Yani Başbakan'ı Başbakanlık düzeltti" (Hürriyet, 2011, 7 Eylül). Görülebileceği gibi, Kılıçdaroğlu saldırının başından sonuna dek iktidarın tutumunu eleştirmiştir.

Muhalefetin diğer unsuru MHP'nin de Kılıçdaroğlu'na benzer bir tutum sergilediği görülebilir. Kılıçdaroğlu gibi Bahçeli de hükümetin İsrail politikasının samimiliğini sorgulamış, hatta saldırının önceden bildirilmiş olma olasılığında bahsetmiştir:

"AKP zihniyetinin iç politikada mevzi kaybetmemek ve füze kalkan projesinin kurulma tartışmalarını önlemek adına sahte bir İsrail düşmanlığına tevessül ettiği izlenimi gittikçe güçlenmektedir... İsrail'in gerçekleştirdiği saldırıyı önce AKP hükümetine bildirip bildirmediği noktasında düğümlenmektedir. Basına yansıyan bazı haberler, İsrail'in saldırıları için önceden Başbakan Erdoğan'a bilgi verdiği yönündedir. Eğer böyleyse AKP hükümeti bu insanlık suçuna iştirak etmiştir ve meselenin en küçük bir mazereti dahi olmayacaktır" (Milliyet, 2009, 6 Ocak).

Bahçeli Palmer Raporu'nun sızdırılması konusunda ise şu yorumu yapmıştır: "Rapor'un resmi olarak yayımlanmadan, ABD'deki bazı gazetelere el altından sızdırılması Birleşmiş Milletler'in güvenilirliğine ve ciddiyetine büyük bir darbe vurmuştur. Rapor'un İsrail'i aklayan ve hunhar saldırısına gerekçe oluşturmaya çalışan bir içeriği olduğu açık ve meydandadır" (Cumhuriyet, 2011, 6 Eylül).

Mavi Marmara gemisinde bulunan İHH elemanları ve köşe yazarları uzun süre bu olayı gündemlerinde tutarak tepkilerini dile getirmişlerdir. Örneğin olayın yaşandığı geceye tanıklık eden Hakan Albayrak, köşe yazısında şöyle demiştir (Yenişafak, 2010, 6 Haziran):

"Evet orada geri çekildik... ama kazandık inşallah. Manen kazandığımız gibi maddeten de kazandık. Mavi Marmara direnişi surda bir gedik açtı. Bu vicdan ayaklanmasıyla sarsılan İsrail yanlısı Mısır yönetimi Gazze'ye ambargoyu kaldırmak zorunda kaldı. İsrail de ambargoyu hafifletmekten bahsediyor."

İHH Başkanı Bülent Yıldırım'ın (2014) "Kudüs bizimdir ve Kudüs'te tekrar özgürce namaz kılacağız" sözleri yine İsrail'e yönelik bakışı göstermesi açısından önemlidir. Özellikle krizi din eksenli bir çatışma içerisinde görerek tanımlama, meselenin temel olarak İsrail-Türkiye ilişkileri bağlamından çıkarılarak "cihat" algısına dönüştüğünü düşündürmektedir.

Türk basının haberlerin sunuş biçimi ise genelde benzerlik taşımaktadır. Ancak kullanılan söyleme bakıldığında bazı temel farklılıklardan bahsedilebilir. Örneğin, Mavi Marmara krizi ile ilgili Sabah, Cumhuriyet ve Zaman arasında karşılaştırmalı söylem analizi yapan bir çalışmaya göre (Kızılyılan, 2012, s. 142-146), şu türden farklılaşmalardan bahsedilebilir:

“Sabah gazetesin[de] “Mavi Marmara” baskın olarak nitelenirken, Cumhuriyet ve Zaman’da saldırı sözcüğü kullanılmaktadır... [Sabah] sadece Türkiye-İsrail arasında yaşanan bir sorun olduğu algısı yarat[ırken]... Zaman ve Cumhuriyet gazeteleri “İnsani yardım gemileri” söylemleri ile meselenin uluslararası bir sorun oluşuna işaret etmektedirler... her üç gazetenin İsrail’e karşı negatif, olumsuz ve güçlü bir tavır takındığı dikkati çekmekle beraber özellikle Sabah gazetesinde bu durumun daha fazla olduğu gözlemlenmektedir. Zaman gazetesi olaya ilişkin olarak Türk-İsrail yaklaşımını kullanmamakta ve olayı uluslararası bir saldırı, uluslararası bir müdahale olarak nitelendirmektedir. Cumhuriyet gazetesi bu anlamda Zaman gazetesiyle paralel bir çizgi izlemektedir.”

Burada da görüldüğü gibi, Mavi Marmara, basında söylem üzerinde ayrışmayı beraberinde getirir de, İsrail’e yönelik olumsuz bakış üç gazetede de ortak nokta olmuştur. Sonuç olarak, Türkiye’den gelen yorumlar değerlendirildiğinde, krize yönelik başta İHH olmak üzere AK Parti tarafından sert ifadelerle ilişkideki gerginliğin tırmandırıldığı görülebilir. Muhalefet ekseninde ise, CHP’nin ve MHP’nin hükümetin tutumunu başından itibaren eleştirildiği görülmüştür. Bülent Arınç tarafından yapılan bir değerlendirme bu eleştirilere bir katkı niteliği taşımıştır:

“Sevelim sevmeyelim, varlığı dünya tarafından kabul edilmiş bir İsrail devleti ile ilişki kurarak onun iyi noktalara yöneltilmesinde katkısı olabilecek bir güvenilir ülkeye ihtiyaç var. ...Böyle bir olay sebebiyle her şeyi yok ederseniz siz zararlı çıkabilirsiniz... dünyada reel politikayı görmemiz lazım ki bundan sonraki yolumuza devam edebilelim. ‘İkinci, üçüncü, beşinci, gemileri de yola çıkaralım’ diyen insanların kalplerine hitap ederek söylüyorum, böyle bir olay tekrarlandığı zaman bunu önleyebilecek gücünüz var mı? Bu olay neticesinde meydana çıkan hasarları tamir edebilecek aklınız var mı? Ne götürür ne götürmez hesabını yaptınız mı? Aklın ön plana konulması gerekir.” (Radikal, 2010, 7 Haziran).

Bu açıklama, iktidar kanadından gelen en farklı sesi oluşturmuş ve Türkiye’de başta iç politika olmak üzere yeni, çok boyutlu bir tartışma yaratmıştır. Ancak kamuoyunda oluşan İsrail karşıtı sesi teskin etmek adına Arınç’ın bu açıklamasının etkili olduğunu söylemek mümkündür.

4.2. Krize Yönelik İsrail’den Söylemler

Türkiye’de tartışmalar bu çerçevede yürürken, İsrail cephesinde sürecin başlangıcı ile sonrasında; iktidarın bir kanadı ile diğerinde önemli bir ayrım olduğu görülmüştür. İsrail’in karar alıcılarının önemli bir kısmının askeri sistemden gelmeleri, diğer bir kısmının ise radikal dini düşüncelere sahip olmaları Mavi Marmara karşısında ilk başlarda takındıkları tutumda belirleyici bir etkidir. İsrail siyasetinde Mavi Marmara ve Türkiye ile ilişkiler konusunda iki farklı eksenden bahsedilebilir. İktidardaki koalisyonun Başbakanı Netanyahu ilk başlardaki sert tutumuna karşı sürecin devamında gittikçe daha ılımlı iken, Dışişleri Bakanı Avigdor Liberman Türkiye’ye dönük daha katı bir tutum içerisindedir. Koalisyon ortağı ve Savunma Bakanı Ehud Barak’ın ise bu iki kutup arasında uzlaşmayı sağlamaya çalıştığı yorumunda bulunulabilir. İktidarda koalisyon hükümetinin bulunuyor olması da İsrail’in politik anlamda manevra şansını ve tek sesliliğini engelleyen unsurlardan biri olmuştur, ancak 2012 yılında Liberman’ın görevden ayrılması ile İsrail’in Türkiye politikasının öncekine kıyasla oldukça yumuşamaya başlamasından bahsedilebilir. Sürecin sonucunda ilk ılımlı tepkilerden biri Barak tarafından yapılmıştır. Barak, Türkiye’yle uzlaşmanın İsrail askerlerine yönelik uluslararası davaları önleyebileceği ve ülkesine yönelik dışarıdan gelen eleştirileri azalabileceği yorumuyla, “bu yönde bir gelişmenin Ortadoğu barış sürecine de yarayabileceğine... Mavi Marmara baskınından önce Türk hükümeti İsrail ve Arap ülkeleri arasında arabuluculuk önerisinde” bulunduğu vurgu yapmıştır (Amerikanın Sesi, 2011, 31 Temmuz).

Mavi Marmara olayına yönelik ilk yapılan açıklamalarda, İHH’nin radikal bir terör örgütü olarak sunulması, olayın da “ateş açmak zorunda kalan İsrail” biçiminde okunması dikkat çekicidir. İlk anlarda Barak, bir basın toplantısı düzenleyerek olayı “radikal terör yanlısı” İHH’nin bir kıskırtması olarak nitelendirmiş, “askerlerin gemiye barışçıl müdahalede bulunmaya çalıştığını ancak kendilerini korumak için ateş açılmasına zorlandıklarını” belirtmiştir (Yaakov, 2010). Netanyahu da sürecin başlangıcında, televizyondan İsrail askerlerinin 6 gemiden 5’ini kolayca durdurduğunu ancak Türk gemisi Mavi Marmara’da beklenmedik sertlikte direnişle karşılaştığını, Mavi Marmara’nın barış değil nefret gemisi olduğunu ileri sürmüş, içindeki eylemcileri teröristlere destek veren aşırı görüşlü kişiler olarak nitelmiştir (Amerika’nın Sesi, 2010). Ayrıca Genelkurmay Başkanı Ashkenazi de Mavi Marmara’nın şiddetin yaşandığı tek gemi olduğunu, diğer beş geminin insani ve yardım amaçlı aktivistleri barındırırken Mavi Marmara’nın “Radikal örgüt” İHH’nin himayesinde olduğunu açıklamıştır (Yaakov, 2010).

Bu ilk sert açıklamaların ardından İsrail tutumunda yumuşama başlamış, sürecin yönetil(eme)mesinde hükümet içi sorunlar ön plana çıkarılmıştır. Bu durum İsrail'in önde gelen gazetelerinden Yedioth Ahronoth'un internet sitesi ynetnews.com'da Barak tarafından dile getirilmiştir. Haberde Barak, Netanyahu'yu Türkiye'yle yaşanan diplomatik krizi doğru ele alamamakla ve ilişkileri lüzumsuz bir şekilde çıkmaza sokmakla suçlamış, Netanyahu'nun Mavi Marmara olayındaki tutumunu eleştirmiş, Ankara'yla bu konuda anlaşma olanağı varken, Lieberman'ın baskısına boyun eğdiğini ve krizi tırmadığını söylemiştir (Taraf, 2011, 20 Eylül). Hatta İsrail Ordu Radyosu'nun haberine göre ABD, "teknik hatalardan dolayı" özür dilenmesi ve tazminat ödenmesi konusunda İsrail yönetimini ikna etmiş ancak Netanyahu'nun Lieberman'dan çekinmesinden dolayı anlaşma sağlanamamıştır. Lieberman, "İsrail'in sert duruşunu sürdürmesi gerektiğini", "Ortadoğu'da zayıf olamazsınız" politikasıyla açıklarken, Türkiye'nin özrünü yanı sıra Gazze'nin denizden ablukasının kaldırılmasını istediğini de belirterek sert tutumuna bütün süreçte devam etmiştir (Son Dakika, 2011). Jerusalem Post (JPost) gazetesinde yayınlanan açıklamasında Lieberman, Ankara'yı İsrail karşıtı duyguları kışkırtmakla suçlamış, krizin Ankara'nın "iç politikası" nedeniyle çok daha önceden oluşturulmasına karar verildiğini iddia etmiştir (Amerika'nın Sesi, 2011, 6 Ocak).

İsrail basınında yer alan haberler incelendiğinde, İsrail Türkiye ilişkilerini düzeltmeye dönük yazıların ana eksenini oluşturduğu izlenime varılabilir. Bu yazılar birkaç başlık altında incelenebilir. İlk, ilişkilerin kötüleşmesini kazanç/kayıp ekseninden tartışan, Türkiye'nin uluslararası alanda yükselişine/İsrail'in kaybedişine dönük haberler basında sıklıkla yer almıştır. Haaretz gazetesi yazarı Zvi Bar'el'in sözleri (TEbilisim, 2012) buna örnek olarak verilebilir: "İki yıl önce diplomatlar ve analistler, ilişkilerin bozulmasından dolayı en çok hangi ülkenin kaybedeceğini merak ediyorlardı. Bugün, hiç şüphe yok ki bu önemli mücadelede en çok kaybeden İsrail oldu. Türkiye'nin ekonomik durumu Avrupa ülkelerinin en iyileri arasında ve Türkiye, bölgesel çatışmaları çözmek için merkez diplomatik bir kanal oldu. Üst düzey Türk yetkililer diplomatik çabalarla ilişkileri geliştirmenin uğraşmaya değer olabileceğine inanmalarına rağmen İsrail, Türkiye ile ilişkilerinde kaybettiğini kabullenmiş görünüyor." Gergin ilişkilerin iki ülkenin de zararına olduğunu savunan yazılara da rastlanmıştır: "Türkiye'nin İsrail ile ilişkilerinin kötü olması, Ortadoğu krizlerinin arabulucusu olma ya da bölgesel lider olarak kabul görme isteğine yardımcı olmamıştır. İsrail de uluslararası ve bölgesel izolasyonunun ve Mısır ile bağlarının ne derece hassas olduğunu, Türkiye'nin gerekli bir müttefik olduğunu farkına varmıştır (Haaretz, 2012, 25 Kasım). İki ülke arasında Suriye konusunda "birçok benzer çıkarın" bulunduğunu ve iki ülke arasında diyalogun yokluğunun bu çıkarlara zarar verdiği de yine vurgulanan noktalardandır (Dünya, 2013).

Krizi yatıştırmaya dönük yazılarda görülen, Türkiye-İsrail ilişkilerini dünya konjonktürü üzerinden tanımlayan bakış, Türkiye basında da olduğu gibi burada dadıkkat çekmektedir. Örneğin, ABD müttefikliğinde İsrail ile karşılaştırarak Türkiye'nin yükselişini ele alan yazılar basına konu olmuştur. JPost'ta "Erdoğan'ın önünde parlak bir gelecek var" başlıklı Barry Rubin'in haberine göre (2012); "40 yıldır ilk defa İsrail, Amerika Başkanı'nın favori Ortadoğu müttefiki değildir. Bunun yerine bu rolü Türk hükümeti oynuyor."

Son olarak, Türkiye ve İsrail'in ortak değer ve çıkarlarına, krizin "iyi ilişkilerde geçici bir dönem" olduğuna vurgu yapan yazılara değinilebilir. Bu duruma bir örnek Kasım 2012'de JPost'un dini değerleri de referans alarak dostluğun gerekliliğini savunan yazısıdır (Jpost, 2012):

"Türkiye ile İsrail iki dost ülkedir, dünyanın en önemli ve en tehlikeli bölgesinde yer alıyorlar... Oradaki halkların bir yardımcı, bir rehber ve bir kurtarıcıya ihtiyacı var. İşte bu noktada Türkiye ile İsrail'in güçlerini birleştirip müdahil olmaları gerekir. İlk olarak bu gereklidir çünkü İslam, inananların birleşmesini emrediyor. Kur'an, Müslümanlara Yahudiler ve Hıristiyanlarla kardeş olmalarını emrediyor... Bu iki güçlü ülke güçlerini birleştirirse Orta Doğu'da hiçbir diktatör kan dökemez, saldıramaz, başka bir ülkeyi tehdit edemez... Bu güç birliği dünyayı bütün tehditlerden arındırmakta en önemli adım olacaktır. İşte bu yüzden bunu başarma yükü Türk ve İsrail halkları ve hükümetlerine düşmektedir. Hükümetler yapay problemleri geride bırakmalı ve ayrılığın her iki ülkeye de zarar vereceğini hatırlamalıdır."

Bu ılımlı yazılara karşın hükümete yönelik eleştirileri gündeme taşıyan, sert tepkiler barındıran yorumlara da İsrail basınında yer verilmiştir. Nitekim Binyamin Netanhayu'nun eski danışmanlarından ve JPost köşe yazarlarından Michael Freund, "Türkiye'ye bir ders verme zamanı geldi" diyerek Batı'yı bu amaçla elindeki kartları kullanmaya çağırmıştır (Milliyet, 2013, 5 Mart). Krizin ertesinde özellikle Gezi olaylarında Erdoğan'ın İsrail'i işaret etmesi, basında tepkilere yol açmış, iktidar için "fanatik İslamcı" ve

“Müslüman Kardeşler, Hamas ve Hizbullah’ı şımartan, demokratik olarak seçilmiş bir liderden çok bir Osmanlı sultanını anımsatan” ifadeleri kullanılmıştır (Leibler, 2013).

Sonuç olarak, krize ilişkin İsrail basını değerlendirildiğinde Haaretz’in İsrail’in resmi politikalarından ayrılarak Türkiye’den özür dilenmesi gerektiğine, ilişkilerin iyileştirilmesine dair yazıların daha ağırlıklı olarak yayınladığı görülmüştür (Haaretz, 2014, 5 Şubat). JPost ise Mavi Marmara krizinin ilk başlarında sert tutumları savunsa da devamında iyi ilişkilerin kurulabilmesi yönünde birçok yazıya sayfalarında yer vermiştir. Ancak Türkiye’nin siyasal yaşamındaki konular basında geniş yer almış, özellikle Erdoğan’a yönelik eleştiriler sertleşmiştir. Hükümeti zorlayan bu haberlerde iktidar bir hedef olarak seçilmiş ve her iki gazetede de eleştiriler kişiliğine, siyasi kimliğine dönük olarak verilmiştir. İsrail basınının Türkiye ile ilişkileri düzeltmeye dönük yorumlara yer verirken, iktidara yönelik sert yorumlarda bulunmaktan kaçınmaması dikkat çeken bir noktadır.

5. Türkiye ve İsrail İlişkilerine Yönelik Bir Değerlendirme

Krizin ertesi döneminde uzlaşma zemininin oluşmasında İsrail’in bölgedeki yalnızlığı, ABD’nin Ortadoğu politikasında yaşadığı sıkıntılar, uzayan Suriye sorunu gibi politik faktörlerin yanı sıra kamuoyu desteğinin de önemi göz ardı edilmemelidir. Ticari ilişkiler ve/veya kamuoyu açısından İsrail’in Türkiye’ye dönük tutumu umut verici olarak değerlendirilebilir. Örneğin, İsrail’in önde gelen düşünce kuruluşlarından Mitvim’in (İsrail Bölgesel Politikalar Enstitüsü) yaptığı ankette katılımcılara sorulan “İkili ilişkilerde Türkiye ile normalleşme sürecine giren İsrail, bu süreci hızlandırmak adına Kıbrıs sorunu, Kürt ya da Ermeni meselesi gibi konuların çözüm sürecinde destek sağlamalı mı?” sorusuna yanıtlar şaşırtıcıdır. Bu soruya ankete katılanların, sadece yüzde 25’i olumsuz yanıt verirken, olumlu yanıtların yüzdesi 54’ü bulmuştur. Kaldı ki, soruya olumlu cevap verenler arasında, kendilerini aşırı sağa yakın hissedenlerin de bulunduğu belirtilmiştir (Karakaş, 2013).

Ekonomik ilişkilerin iki ülkeyi yakınlaşmaya zorladığını gösteren bir örnek de, İsraili havayolu şirketinin tepkisidir. Times of İsrail haber sitesine göre, Türkiye’nin, İsrail’in güvenlik taleplerini karşılamayı reddettiği için İsraili havayolu şirketlerinin Türkiye’ye uçmadığını, Türk havayolu şirketlerinin ise Tel Aviv’e haftalık 112 sefer yaptığını yazmıştır. Haberde, “Türkiye, İsrail’i 112-0 mağlup etti” vurgusu yapılmış, buna yönelik olarak İsrail’in ulusal havayolu firması El Al’ın Ceo’su Eliezer Shkedi’nin de Netanyahu’ya “kızgın” bir mektup yazdığı öne sürülmüştür (Sabah, 2013). Bir anlamda, İsrail kamuoyunun/özel sektörünün Türkiye ile ilişkilerin geliştirilmesi yönünde tutum sergilediği söylenebilir. Benzer biçimde, ABD’de Teksas merkezli enerji şirketi Noble Energy CEO’su Charles Davidson, İsrail’i ziyaretinde şirketinin gelecek planlarında, şirketinin İsrail’den Türkiye’ye doğalgaz boru hattı alternatifi üzerinde çalıştığını belirtmiştir (NTV, 2013).

Türkiye açısından durum değerlendirildiğinde, ticari ilişkilerin seyri diplomaside yaşanan krizlerin de göstergeleri olarak değerlendirilebilir. 2009 yılında yaşanan ani ve hızlı düşüşün ardından, ticari ilişkiler 2010’da artarak devam etmiştir. Bir yönüyle diplomatik/siyasi krize karşılık ticari ilişkilerin bunlardan bağımsız olarak artması dikkat çekicidir. 2013 verilerine bakıldığında, yukarıdaki tablonun aynen devam ettiğini, hatta bu dönemde rekor düzeyine ulaştığını söylemek mümkündür. İsrail’in Türkiye’ye ihracatının bu yılın ilk çeyreğinde yüzde 44 arttığına dikkat çekilirken bu verilerin İsrail’in Mavi Marmara nedeniyle Türkiye’den henüz özür dilemediği bir döneme ait olduğu vurgulanmalıdır (Milliyet, 2013, 20 Mayıs). Yılın sonuna gelindiğinde ise hem ihracat hem de ithalatta rakamların rekor düzeye ulaştığı görülmektedir. Her iki ülke açısından da hükümet ve basında olumsuz söylemlerin olduğu dönemde görülen bu yükseliş siyasi gelişmelerle ticaretin çok örtüşmediğini göstermektedir.

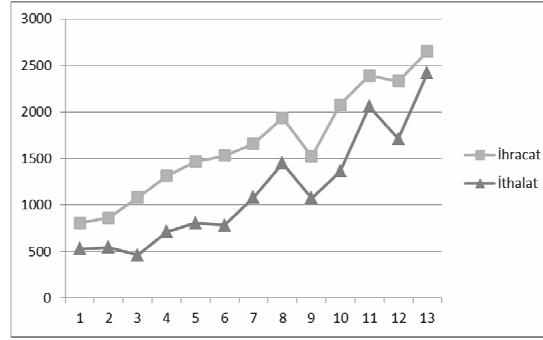
Tablo 1: Türkiye’den İsrail’e İhracat ve İthalat (milyon ABD Doları)

IL	001	002	003	004	005	006	007	008	009	010	011	012	013
HR.	05	61	083	315	467	529	658	935	522	080	391	330	650
TH.	29	44	59	14	05	82	082	448	075	360	057	710	418

Kaynak: Ekonomi, 2010.

Grafik 1: Türkiye'den İsrail'e İhracat ve İthalatın Değişimi (milyon ABD Doları)

Kaynak: Ekonomi, 2010

İki ülke arasında ekonomik ilişkiler hızını artırarak gelişirken, sivil boyutta da İsrail'den Türkiye'ye dönük olumlu tepkiler, iki ülkenin *her şeye rağmen* kopma noktasından uzaklaştığının olumlu sinyalleri olarak algılanabilir. Buna örnek olarak Turizm Bakanlığı'nın verilerine bakılabilir.

Tablo 2: 2009-2013 Dönemi Türkiye'ye Gelen İsraili Turist Sayısı

YIL	TÜRKİYE'YE GELEN İSRAİLLİ TURİST SAYISI
2009	331812
2010	109559
2011	79140
2012	83740
2013	164917

Kaynak: Hürriyet, 2014.

Tablodan da görüldüğü gibi Mavi Marmara olayıyla düşen turist sayısında 2013 yılında 2012'ye göre yüzde 96,92 artış olmuştur. 2014'ün ilk iki ayında Türkiye'ye gelen İsraili turist sayısı 2013'ün aynı dönemine göre yaklaşık 5 bin kişi artarak 10 bin 675 bin kişiden 15 bin 586 kişiye yükselmiştir.

Sonuç olarak, İsrail Türkiye ilişkilerinde iyileşme yönünde ekonominin yanı sıra İsrail kamuoyunun da bir beklentisinin olduğu görülebilir. Ancak Erhan'ın da belirttiği gibi (Erhan, 2013), özür ve tazminat şartlarının yerine getirilmesi ikili ilişkilerdeki gerilimi bir ölçüde azaltsa da iki ülke arasında "ittifak"ın yeniden kurulması kolay değildir.

Page ve Shapiro'nun (1988) bilgi tarafsız olduğunda, politika yapımında kamuoyu değerlidir görüşü bu çalışma açısından değerlendirilebilir. Ekonomik ve sosyal göstergelerde önemli bir değişim yokken, hatta olumlu bir artış gözlenirken, her iki ülkenin basını ve iktidarları oldukça sert söylemlerde bulunmaktadır. Basın, eğer kamuoyunun görüşünü yansıtan bir araç olarak değerlendirilecek ise, söylemlerinde ticari ve sosyal ilişkilerden farklı bir seyre sahip olduğu görülmüştür. Politika yapımı, uygulama olarak düşünüldüğünde, ekonomik ve sosyal göstergelere bakıldığında söylemlerden çok farklı bir olumlulukta seyretmiştir. Bu durumda, bilginin yeterince tarafsız olmayabileceği sonucu düşünülebilir. Ancak, her biçimde, iki ülkenin de politika yapımında kamuoyunu dikkate almaktan çok, basını kendi görüşlerini yayacakları bir kanal olarak işlevselleştirdiği sonucuna ulaşılabilir. İki ülkenin de söylemlerle uygulamadaki farklı tutumları, karşılıklı olarak yapılan bu sert açıklamalar düşman ülke tanımlamasında belirgin bir oydaşmayı beraberinde getirmiştir. Ancak bu konunun daha çok iç politikaya dönük olabileceği, bu nedenle göstergelere yansımadağı da düşünülmelidir. İki ülkenin de basında yer alan olumsuz yorumlarda Ortadoğu ve din üzerinden tanımlama yapmaları, Amerika ve müttefiklik açısından rekabete yönelik yorumları benzeşmektedir.

6. Sonuç

Mavi Marmara ve sonrasında İsrail ile yaşanan krize yönelik Türkiye'den yorumlara bakıldığında, soruna aktör sıfatıyla dâhil olan başta İHH olmak üzere AK Parti tarafından sert ifadelerle uzlaşmaz bir tutum takınıldığı görülmüştür. Bu kesim içerisinde en realist ve farklı ses Bülent Arınç'tan gelmiştir. Muhalefet ekseninde ise, Hükümetin sürecin başından beri gerek krizin ortaya çıkmasında gerekse sonuçlarında eleştirildiği saptanmıştır. Özellikle AK Parti milletvekillerinin gemiye binmemeleri ve İsrail'e yönelik daha önceden izlenen yakın politikalar eleştirilerin başında gelmiştir. Muhalefet, AK Parti'nin İsrail yanlısı sert tutumunu samimi bulmadığını söylemlerine taşımıştır.

İsrail basınının krize yönelik tutumları incelendiğinde, daha ılımlı bir dilin kullanıldığı görülmüştür. Özellikle Türkiye’den özür dilenmesi gerektiğine, iyi ilişkilerin önemine yapılan vurgular bu durumu desteklemektedir. Ancak bu “ılımlı” tutum, iktidara yönelik haberlerde farklılaşmaktadır. İsrail basınının Türkiye ile ilişkileri düzeltmeye dönük yorumlara yer verirken, iktidara yönelik sert yorumlarda bulunmaktan kaçınmaması, bu yönüyle İsrail basınında “Türkiye” ve “iktidar” ayrışması dikkat çeken bir noktadır.

Çalışmada incelenen basın ile iktidarın benzer söylemden hareket etmesine karşın ekonomik/sosyal göstergelerin örtüşmemesi doğrulanmıştır. Türkiye ve İsrail’de resmi söylem ve kamuoyu her ne kadar olumsuz olsa da ekonomik ilişkilerin bu dönemde arttığı görülmüştür. Her iki yönetimin de bu olayda dış politika yapımında kamuoyundan bağımsız hareket ettiği söylenebilir.

KAYNAKÇA

60. Hükümet Planı Eylem Planı, (2008), Erişim Tarihi: 30 Kasım 2017, <http://www.Kalkinma.Gov.Tr/Lists/Eylemvedigerplanlar/Attachments/4/60.H%C3%Bck%C3%Bcmetprogram%C4%B1eylemplan%C4%B1.Pdf>.
- ALMOND, Gabriel (1950). *The American People And Foreign Policy*, New York: Brace Company.
- ALMOND, Gabriel (1960) *The American People And Foreign Policy*, New York: Praeger.
- Amerikanın Sesi (2011, 31 Temmuz), “İsrail “Türkiye’den Özür Dilemenin” Yolunu Bulmaya Çalışıyor”, Erişim Tarihi: 27.11.2017, <http://www.Amerikaninsesi.Com/Content/İsrail-Turkiyeden-Ozur-Dilemenin-Yolunu-Bulmaya-Calisyor-126493143/898548.html> (Ziyaret Tarihi: 12 Mart 2014).
- Amerikanın Sesi (2011, 6 Ocak). “İsrail, Türkiye’nin Boks Torbası Olmayacak”, Erişim Tarihi: 27.11.2017, <http://www.Amerikaninsesi.Com/Content/Srail-Turkiyenin-Boks-Torbas-Olmayacak-113044254/891217.html>
- Aydıntaşbaş, Aslı (2010). “İşte Esir Türkleri Bıraktıran Diyalog: Türk Mahkemelerine Hesap Verirler”, *Milliyet*, 3 Haziran.
- BM (2010). “BM Genel Kurulu İnsan Hakları Konseyi”i, 14/ The Grave Attacks By Israeli Forces Against Humanitarian Boat Convoy, 14. Oturum, 1.06.2010, Erişim Tarihi: 23 Mart 2013, <http://Daccess-Dds-Ny.Un.Org/Doc/UNDOC/LTD/G10/137/84/PDF/G1013784.Pdf?OpenElement>,
- BÖRAN, Yıldırım (2006). *Geçmişten Günümüze Filistin Direniş Hareketi El-Fetih ve Hamas*, İstanbul: Mephisto Kitabevi.
- BUCHAN, Russell (2012). “II. The Palmer Report And The Legality Of Israel's Naval Blockade Of Gaza”, *International And Comparative Law Quaterly*, 61/1, S. 264-273.
- CASPARY, William R. (1970). “The ‘Mood Theory: A Study Of Public Opinion And Foreign Policy”, *The American Political Science Review*. Vol. 64, No. 2, ss. 536-547.
- Cumhuriyet (2011). “BM Raporu Ağır Hezimet”, 8 Eylül.
- Cumhuriyet (2011). “Bahçeli: İsrail Düşmanlığı Sahte”, 6 Eylül.
- Cumhuriyet (2012). “İsrail’den Mavi Marmara İçin 20 Milyon Dolar Tazminat”, 4 Şubat.
- Çarkoğlu, Ali (2003). “Who Wants Full Membership? Characteristics Of Turkish Public Support For EU Membership”, *Turkish Studies*, Vol. 4, No 1, ss. 171-194.
- DAVUTOĞLU, Ahmet (2007). “Turkey’s Foreign Policy Vision: An Assessment Of 2007”, *Insight Turkey*, C. X, No. 1, ss. 77-96.
- DAVUTOĞLU, Ahmet (2008). *Stratejik Derinlik; Türkiye’nin Uluslararası Konumu*, 24. Basım, İstanbul: Küre.
- DURAN, Ragıp (2000). *Apoletli Medya*, İstanbul: Belge Yayınları.
- DURŞUNOĞLU, Alptekin (2005). *Stratejik İttifak Türkiye-İsrail İlişkileri’nin Öyküsü*, İstanbul: Anka Yayınları.
- Dünya, 2013. “Eksen Kayması Tartışmalarında Yeni Yorum”, Erişim Tarihi: 12 Mart 2016, <http://www.Dunya.Com/Eksen-Kaymasi-Tartismalarinda-Yeni-Yorum-176940h.htm>
- EKŞİ, Özgür (2007). “Türkiye’nin İstihbarat Uçağını İsrail Uçuruyor”, *Hürriyet*, 2 Ağustos.
- Ekonomi, (2010). Erişim Tarihi: 12 Mart 2016, <http://www.Ekonomi.Gov.Tr/Index.Cfm?Sayfa=7155BE01-D8D3-8566-45208351967592CF>.
- ERHAN, Çağrı (2013). “Turkish-Israeli Relations in Historical Perspective”, *Frank Cass – ASAM*.
- FEILER, Gil S. ve Harel, Edo (2009). “Analysis: The Political Logic of Erdogan’s Attack On Israel”, *Jerusalem Post*, 4 Şubat.
- GÖĞÜŞ, Zeynep (2000). “Türk Basınında Dış Politika Bilinci”, *Stratejik Analiz*, Cilt 1, Sayı 2, ss. 64-69.
- GÖNLÜBOL, Mehmet(1968). “Kamuoyu ve Dış Politika”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, C. 23, No. 4, Ss. 87-110
- GÜMÜŞ, Burak (2013). “Adalet ve Kalkınma Partisi’nin Ortadoğu Siyaseti”, *Elektronik Siyaset Bilimleri Araştırma Dergisi*, Haziran 2013, Cilt: 4 Sayı: 2, Ss. 75-99.
- Gürpınar, Bulut (2013). “Dış Politika ve Basın: Avrupa Birliği Müzakere Tarihi Alma Sürecinde Hürriyet Gazetesi”, *Atatürk Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Dergisi*, C. 27, Sayı 4, S.S 131-147.
- Haaretz (2012). “Time to Talk to Turkey”, 25 Kasım.
- Haaretz (2014). “Reconcile with Turkey”, 5 Şubat.
- Habertürk (2013). “İsrail Özür Diledi”, 23 Mart.
- HATİPOĞLU, Emre (2004). *Foreign Policy And Public Attitudes İn Turkey: An Application Of The Hierarchical Model Of Attitude Constraint*, Sabancı Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- HOLSTİ, Ole. (1992). Public Opinion And Foreign Policy Challenges To The Almond-Lippman Consensus, *International Studies Quarterly*, Vol. 36, No. 4, ss. 439-466.

- Hürriyet, (2010). "İHA'lar Buldu Komando Vurdu", 2 Temmuz.
- Hürriyet, (2011). "Kılıçdaroğlu: "Sıfır Sorun", "Elde Var Sıfır" Oldu", 7 Eylül.
- Hürriyet, (2013). "Kriz Nasıl Çözüldü", 29 Kasım.
- İHH. (Hakkımızda). Erişim Tarihi: 29 Kasım 2013, <http://www.ihh.org.tr/Tr/Main/Pages/Hakkimizda/114>.
- İNAT, Kemal ve Duran, Burhanettin (2005). "AKP Dış Politikası: Teori ve Uygulama", *Demokrasi Platformu*, Güz, Yıl 1, Sayı 4, ss. 1-39.
- İNSAMER. (2010). "Mavi Marmara Saldırısına Uluslararası Tepkiler", Erişim Tarihi: 14 Nisan 2017, http://Insamer.Com/Tr/Mavi-Marmara-Saldirisina-Uluslararası-Tepkiler_17.Html
- İRVAN, Süleyman (1997). *Dış Politika ve Basın: Türk Basınındaki Dış Politika Haberlerinin Gündem Belirleme Yaklaşımı Açısından Çözümlemesi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Jpost. 2012. Turkey and Israel, Erişim Tarihi: 27.11.2017, <http://www.Jpost.Com/Opinion/Op-Ed-Contributors/Turkey-and-Israel>.
- KALAYCIOĞLU, Ersin (2009). "Public Choice and Foreign Affairs: Democracy And International Relations in Turkey", *New Perspectives On Turkey*, No. 4, ss. 57-81.
- KARAKAŞ, Burcu (2013). "İsrail Anketinden İlginç Türkiye Sonucu", *Milliyet*, 7 Kasım.
- Kızılyılan, Hülya (2012). *Türk Basınında Son Dönem İsrail İlişkileri: Mavi Marmara Olayı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi.
- KİLERCİOĞLU, Orhan (1987). *Basında Dış Politika (1984-1987)*, Ankara: Nural Matbaacılık.
- KİRİŞÇİ, Kemal (2002). "The Enduring Rivalry Between Greece and Turkey, Can Democratic Peace Break It?", *Alternatives*, Vol. 1, No. 1, ss. 38-50.
- LEİBLER, İsi (2013). "Candidly Speaking: Turkey's Erdogan-An Autocratic Islamist Bigot", *Jpost*, 28 Ekim.
- LEVERING, Ralph B. (1978). *The Public And American Foreign Policy, 1918-1978*, New York: Morrow.
- LİPPMAN, Walter (1922). *Public Opinion*, New York: Brace And Company.
- MFA. (İsrail). Erişim Tarihi: 30 Kasım 2013 (Çevrimiçi), <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-israil-siyasi-iliskileri.tr.mfa>.
- Milliyet (2009). "Bahçeli'den Başbakan Erdoğan'a İsrail Suçlaması", 6 Ocak.
- Milliyet (2010). "Erdoğan'dan İsrail'e 4 Şart", 28 Haziran.
- Milliyet (2011). "TRT'de Kılıçdaroğlu'na Şok Soru", 5 Haziran.
- Milliyet (2013). "Türkiye'ye Bir Ders Vermenin Zamanı Geldi", 5 Mart.
- Neustadt, Richard E. (1960). *Presidential Power: The Politics Of Leadership*, New York: John Wiley.
- NTV (2010). "İsrail'e Geri Adım Attıran Diploması Trafığı", 2 Haziran, Erişim Tarihi: 28.11.2017, https://www.ntv.com.tr/turkiye/israile-geri-adim-attiran-diplamasi-trafigi,a3ybtg_u3egm1daduhlm_q
- NTV (2012). "Erdoğan: İsrail Bir Terör Devletidir", 19 Kasım, Erişim Tarihi: 28.11.2017, <https://www.ntv.com.tr/turkiye/erdogan-israil-bir-teror-devletidir,-s2l0maqxeidygezhcabi>
- NTV. (2013). "İsrail-Türkiye Doğalgaz Hattına Çalışıyoruz", 11 Nisan, Erişim Tarihi: 28.11.2017,
- Radikal (2010). "Umut ABD'nin Arabuluculuğunda", 29 Haziran.
- Radikal (2005). "BBG Evinin Gözcüsü", 20 Aralık.
- Radikal (2010). "Arınç: Kalbim 'Vurun' Diyenleri Destekliyor", 7 Haziran.
- Radikal (2011). "Sıfır Sorun Politikası Elde Var Sıfır Getirdi", 7 Eylül.
- RUBİN, Barry (2012). "Jerusalem Post'ta ABD-Türkiye Analizi", Erişim Tarihi: 27.11.2017, <http://pressmedya.com/?atype=haber&articleid=5975>
- Sabah (2010). "Başbakan Erdoğan Cevaplıyor", 27 Haziran.
- Sabah (2010). "Başbakan Erdoğan'dan İsrail'e Sert Mesaj", 1 Haziran.
- Sabah (2010). "Başbakan'dan İlk Açıklama", 31 Mayıs.
- Sabah (2013). "İsrail Medyası: Türkiye İsrail'i 112-0 Mağlup Etti", 2 Kasım.
- SANDIKLI, Atilla (2011). "Türkiye-İsrail İlişkileri Dibe Vurdu", *Bilgesam*, Erişim Tarihi: 14 Nisan 2017, <http://www.Bilgesam.Org/incele/1152/-Türkiye-İsrail-İlişkileri-Dibe-Vurdu/#.Whybv0pl9py>
- SEZER, Duygu (1972). *Kamuoyu ve Dış Politika 1964-1968*, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- SHAPIRO, Robert Y. ve Page, Benjamin I. (1982). "Changes in Americans' Policy Preferences, 1935-1979", *Public Opinion Quarterly*, 46, ss. 24-42.
- Shapiro, Robert Y. ve Page, Benjamin I. (1988). "Foreign Policy and the Rational Public", *The Journal Of Conflict Resolution*, Vol. 32, No. 2, ss. 211-247.
- Son Dakika. 2011. İsrail'de Netanyahu, Lieberman'dan Çekindiği İçin Özülden Geri Dönmüş, Erişim Tarihi: 27.11.2017, <http://www.Sondakika.Com/Haber-İsrail-De-Netanyahu-Lieberman-Dan-Cekindiği-2924354/>
- Star (2011). Artık 12 Milin İçine Hapsolup Kalacaklar, 4 Eylül.
- Taraf (2011). 20 Eylül
- Tebilisim (2012). "İsrail Basınından Çarpıcı Türkiye Analizi", Erişim Tarihi: 12 Mart 2016, <http://www.Tebilisim.Com/V5/Dunya/İsrail-Basınından-Carpici-Turkiye-Analizi-H93.Html>
- TERKAN, Banu (2007). "Basın ve Siyaset İlişkinin Gündem Belirleme Modeli Çerçevesinde Bir Analizi", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17, ss. 561-584.
- TÜR, Özlem (2009). "Türkiye İsrail İlişkileri: Yakın İşbirliğinden Gerileme?", *Orta Doğu Analiz*, Cilt 1, No. 4, ss. 22-29.
- UNAT, Nermin A. (1956). *Halk Efkârı ve Tesir Sahaları*, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- KATZ, Yaakov. (2010). Nine Dead in Vicious Conflict aboard 'Mavi Marmara', *Jpost*, 6 Ocak.
- Yeni Şafak (2013). "Ben Olsaydım Mavi Marmara'yı Göndermezdim", 10 Aralık.
- YEŞİLYURT, Nuri ve Akdevelioğlu, Atay (2010), "AKP Döneminde Türkiye'nin Ortadoğu Politikası", *AKP Kitabı: Bir Dönüşümün Bilançosu*, Der. İlhan Uzgöl ve Bülent Duru, 2. Baskı, Ankara: Phoenix Yayınevi, ss.381-409.
- YETKİN, Murat (2009). "Hükümetin Hamas Ayarı ve PKK Etkeni", *Radikal*, 28 Ocak.
- YILDIRIM, Bülent (2014). "İHH Başkanı'ndan Bomba Açıklama", *Sabah*, 3 Ocak.
- YÜRÜTEN, Hülya (1986). *Türk Basınında Batı Ülkelerine İlişkin Dış Politika Yaklaşımlarının Karşılaştırmalı Bir İncelemesi*, İstanbul.